

تقدیم بہ ہمسر عزیزم کہ ہمیشہ مرا یاری و

پشتیبانی نموده است

به نام خدا

تمامی حقوق مادی و معنوی این پایان نامه تحصیلی متعلق به دانشگاه شاهد است و هر گونه نقل مطالب با ذکر نام دانشگاه شاهد، نام استاد راهنما و دانشجو بلامانع است. دانشجویان در صورتی می توانند نسبت به چاپ مقاله مستخرج از پایان نامه خود اقدام کنند که مقاله مورد تأیید استاد راهنما قرار گرفته باشد. همچنین به هنگام چاپ مقاله ذکر نام استاد راهنما ضروری است. عدم رعایت موارد فوق موجب پیگرد قانونی است.

« معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی »

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

معرفی و طبقه بندی قالبهای دوره صفوی و دوره قاجار موجود درموزه فرش آستان
قدس رضوی

استاد راهنما

آقای دکتر علی اصغر شیرازی

استاد مشاور

آقای دکتر حسین یآوری

نام دانشجو

مهدیه اکبری

شماره دانشجویی

۸۹۷۴۹۴۰۰۴

خردادماه ۱۳۹۱

تاریخ
شماره
پوست

صور تجلسه دفاع

رساله نظری: مقایسه و طبقه بندی قالبهای دوره صفوی و قاجار موجود در موزه فرش
آستان قدس رضوی

مربوط به خانم مهدیه اکبری در تاریخ ۹۱/۴/۲۱ برگزار و نمره آن به عدد ۲۰ و به حروف

اعلام می گردد.

مهر

اعضای هیات داوران

امضاء
امضاء
امضاء
امضاء

۱- دکتر علی اصغر شیرازی (استاد راهنما)

۲- دکتر حسین باوری (استاد مشاور)

۳- دکتر محمد مهدی هراتی (داور مدعو)

۴- استاد محمد علی رجیبی (داور داخلی)

۵- دکتر خشایار قاضی زاده (نماینده تحصیلات تکمیلی)

مدیر گروه پژوهش هنر
نام و نام خانوادگی: علی اصغر شیرازی
مهر داور
امضاء

دانشگاه شاهروش

دانشکده هنر دانشگاه شاهد

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است.

عنوان پایان نامه: معرفی و طبقه بندی قالیهای دوره های صفوی وقاجار موجود در موزه فرش آستان قدس رضوی

استاد راهنما: آقای دکتر علی اصغر شیرازی

استاد مشاور: آقای دکتر حسین یآوری

نام دانشجو: مهدیه اکبری

شماره دانشجویی: ۸۹۷۴۹۴۰۰۴

رشته: پژوهش هنر

چکیده: دوره صفویه، یعنی از حدود اوایل قرن دهم هجری قمری تا حدود نیمه قرن دوازدهم هجری قمری؛ را همگان، اوج شکوفایی و عصر طلایی قالی ایران می دانند. در زمان حکومت شاه اسماعیل و شاه طهماسب اگر چه تبریز به عنوان پایتخت، یکی از مراکز مهم قالی بافی بوده است، اما ازکاشان، هرات، همدان و شوشتر نیز به عنوان مراکز پر رونق قالی بافی یاد کرده اند. تعداد قالی و قالیچه های به جای مانده از دوره صفویه را حدود ۲۵۰۰ تخته برآورد کرده اند، که هر کدام دارای ویژگی هایی به لحاظ نقش، رنگ و رنگ آمیزی است. پس از دوره صفوی یک دوره رکود، در هنر و صنایع ایران به وجود آمد که با روی کار آمدن قاجاریان از میان رفت و رشد و احیای هنرها و صنایع، دوباره صورت گرفت که قالی بافی نیز از این رشد بی بهره نبود. در پی افزایش ناگهانی و چشم گیر تقاضای بازارهای اروپایی، برای قالی ایران در دوره قاجار، صادرات قالی به صورت گسترده ای در تبریز، خراسان، سلطان آباد (اراک)، کرمان و... انجام شد؛ آن چنان که کمپانی های خارجی به سرمایه گذاری و تأسیس مراکز تولید و صدور قالی در شهرهایی نظیر کرمان، اراک، مشهد، همدان و تبریز تشویق شدند. قالیهایی بسیار زیبا و نفیس در دوره صفوی و دوره قاجار بافته شدند که زینت بخش موزه ها و مجموعه های خصوصی در سراسر دنیا شدند، که یکی از این موزه ها، موزه آستان قدس رضوی است که آثار نفیسی از قالیبافی دوره صفویه تا کنون را در خود جای داده است. در این پژوهش، با بررسی قالیهای هر دو دوره، این نتیجه حاصل شد که قالی بافی دوره قاجار به طور قطع تحت تأثیر قالی بافی دوره صفویه از لحاظ طرح و نقش، رنگ و مضامین بوده است. این پژوهش به صورت کتابخانه ای و میدانی انجام شده است.

واژگان کلیدی: قالی، دوره صفویه، دوره قاجار، موزه فرش آستان قدس رضوی، بافت، نقوش

نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است.

تاریخ

امضاء

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
چکیده.....	ج
فهرست مطالب.....	و
پیشگفتار :.....	ی
مقدمه.....	۱
کلیات تحقیق.....	۲
فصل اول : دوره صفویه و انواع قالی در این دوره	
۱-۱) قالی بافی در دوره قبل از انتقال پایتخت به اصفهان.....	۷
۱-۱-۲) قالی بافی در دوره انتقال پایتخت به اصفهان.....	۲۴
۱-۱-۳) قالی های قرن دهم هـ . ق (۱۶م).....	۳۶
۱-۱-۳-۱) فرش های ترنج دار شمال غربی ایران :.....	۳۸
۱-۱-۱-۲) فرشهای تاروپود ابریشم.....	۳۹
۱-۱-۱-۴) فرشهای هرات.....	۴۱
۱-۱-۲) قرن یازدهم هـ . ق / ۱۷ م :.....	۴۳
۱-۲-۱-۱) فرشهای با اسلوب فرشینه بافی (گلیم باف) :.....	۴۵
۱-۲-۱-۲) فرش های پلونیزی.....	۴۵
۱-۲-۱-۳) فرشهای گلدانی.....	۴۷
۱-۲-۱-۴) فرشهای ایرانی - هندی.....	۴۸
۱-۲-۱-۵) فرشهای پرتغالی.....	۴۹
۱-۲) مراکز مهم قالی بافی در دوره صفویه	

۵۱ مقدمه (۱-۲-۱)
۵۹ مراکز مهم قالیبافی آذربایجان
۵۹ آشنایی با ویژگیهای طرح و رنگ درقالیهای تبریز
۶۴ سوابق صنعت نساجی و قالیبافی در کاشان
۶۵ ویژگیهای ظاهری و فنی بافت درقالیهای کاشان
۹۹ خراسان
۱۰۵ سوابق قالیبافی در مشهد
۱۰۷ ویژگیهای ظاهری فرش مشهد
۱۱۱ سوابق قالیبافی در اصفهان
۱۱۴ ویژگیهای ظاهری و فنی بافت در قالیهای اصفهان
۱۱۵ مهمترین مراکز قالیبافی استان اصفهان
۱۱۶ نگاهی به سوابق تاریخی و قالیبافی در کرمان
۱۱۸ مهمترین مراکز قالیبافی استان کرمان
۱۱۹ شهر کرمان و سوابق تاریخی آن
۱۱۹ مراکز بافت فرش شهری استان کرمان
۱۲۰ طرح ها و رنگهای مورد استفاده :
۱۲۱ ویژگیهای فنی بافت در قالیهای شهری استان کرمان
۱۲۲ سوابق قالیبافی در اراک (سلطان آباد)
۱۲۴ مهمترین مراکز قالیبافی حومه شهر اراک
۱۲۵ ویژگیهای ظاهری درقالیهای اراک
۱۲۷ ویژگیهای فنی بافت در قالیهای اراک
۱۲۸ ویژگیهای ظاهری قالی سنندج
۱۲۹ ویژگیهای فنی بافت
۱۳۰ ویژگیهای ظاهری قالی بیجار
۱۳۱ ویژگیهای فنی بافت
۱۳۳ ویژگیهای بافت ، مناطق قالیبافی و سوابق آن در شهر همدان
۱۳۵ ویژگیهای ظاهری قالی همدان

- ۱۳۶.....ویژگیهای فنی بافت
- ۱۳۸.....سوابق قالی بافی در خطه فارس
- ۱۴۰.....مراکز مهم بافندگی در فارس
- ۱۴۱.....ویژگیهای ظاهری فرشهای قشقایی
- ۱۴۲.....ویژگیهای فنی بافت در قالیهای فارس

فصل دوم : معرفی قالیهای دوره صفوی موجود در موزه فرش آستان قدس رضوی

- ۱۴۸.....(۱-۲) قالیچه محرابی کتیبه‌ای قندیلی
- ۱۵۶.....(۲-۱-۲) قالی افشان شاه عباسی
- ۱۶۱.....(۳-۱-۲) قالی افشان بندی
- ۱۶۷.....(۴-۱-۲) قالیچه محرابی باغی
- ۱۷۲.....(۵-۱-۲) قالی افشان شاه عباسی گلابتون دار

(۲-۲) معرفی قالی های دوره قاجار موزه فرش آستان قدس رضوی

- ۱۸۰.....(۱-۲-۲) قالیچه گلدان حیوانی
- ۱۸۷.....(۲-۲-۲) قالی پرده‌ای تصویری
- ۱۹۵.....(۳-۲-۲) قالی محرابی درختی (طوبی)
- ۲۰۱.....(۴-۲-۲) قالی محرابی دورنما
- ۲۰۷.....(۵-۲-۲) قالی پرده‌ای محرابی درخت دار
- ۲۱۴.....(۶-۲-۲) قالی پرده ای دورو محرابی افشان شاه عباسی
- ۲۲۰.....(۷-۲-۲) قالیچه محرابی گلدانی
- ۲۳۲.....(۹-۲-۲) قالیچه محرابی هزار گل
- ۲۳۶.....(۱۰-۲-۲) قالیچه محرابی گلدانی قندیلی
- ۲۴۲.....(۱۱-۲-۲) قالیچه محرابی ستون دار
- ۲۴۶.....(۱۲-۲-۲) قالیچه محرابی درختی

- ۲۵۰ قالی افشان بندی (۱۳-۲-۲)
- ۲۵۳ قالی پرده ای افشان (۱۴-۲-۲)
- ۲۵۷ قالی پرده ای افشان بندی (۱۵-۲-۲)
- ۲۶۱ قالی پرده ای افشان دسته گلی (۱۶-۲-۲)
- ۲۶۵ قالی پرده ای ترنجی (۱۷-۲-۲)
- ۲۷۰ قالی افشان دسته گلی (۱۸-۲-۲)
- ۲۷۴ قالیچۀ گلدانی (۱۹-۲-۲)
- ۲۷۷ قالیچۀ گلدانی درختی (۲۰-۲-۲)
- ۲۸۱ قالی دسته گلی ترنج دار (۲۱-۲-۲)
- ۲۸۵ قالی لچک ترنج شاه عباسی (۲۲-۲-۲)
- ۲۹۱ قالی لچک ترنج افشان (۲۳-۲-۲)
- ۲۹۶ قالی لچک ترنج (۲۴-۲-۲)
- ۳۰۱ قالیچۀ ترنجی (۲۵-۲-۲)
- ۳۰۴ قالیچۀ ریشه ۷ رنگ ماهی درهم (۲۶-۲-۲)
- ۳۰۸ قالی چهار فصل (۲۷-۲-۲)
- ۳۱۴ قالی منظرۀ چهار فصل (۲۸-۲-۲)
- ۳۱۹ قالیچۀ سروی طاووسی (۲۹-۲-۲)
- ۳۳۰ قالی تلفیقی (۳۰-۲-۳)

فصل سوم : نتیجه گیری

فهرست تصاویر

فهرست جداول

فهرست اعلام

فهرست منابع

پیشگفتار :

درباره موزه فرش آستان قدس رضوی :

موزه فرش آستان قدس رضوی دارای بیش از ۶۰۰ نوع قالی و قالیچه و دست بافته های بی نظیر و زیباست که در مجموعه موزه مرکزی آستان قدس نگهداری می شود. این فرش ها متعلق به دوره صفویه و دوره قاجاریه است که نشان دهنده ذوق و هنر ایرانی و قدمت تاریخ قالیبافی در این منطقه است. چنان که قدیمی ترین قالی موجود در این گنجینه زیبا و نفیس ، قدمتی ۵۰۰ ساله دارد که متعلق به دوران صفویه است. انواع و اقسام فرش های تصویری ، محرابی ، باغی ، گلدانی ، ترکمنی ، یموت و . . . که بافته شده در سرتاسر ایران است ، در این گنجینه ، نمودگار اصالت و تنوع و پیشرفت این « هنر - صنعت » است .

یکی از جنبه های زیبا و غیر متعارف این مجموعه ، تعداد قالی هایی است که نوشته دارد بعضی از آنها دارای تاریخ است و در برخی دیگر نام هدیه دهنده و بافنده و یانام هر دو قید شده است . در چند تخته نیز ، نام پادشاه و متولی وقت ، نوشته شده که تاریخ قالی را نیز معین می کند . در دنیا مجموعه ای از قالی ایران نمی توان یافت که شامل این تعداد قالی نوشته دار باشد . در این مجموعه ، فقط یک تخته قالی متعلق به دوران صفویه یافت می شود که متن آن قرمز لاکه و حواشی آن به رنگ آبی است .

ساقه های گل و برگ ها و نگاره های مارپیچ و مرکز بعضی از نقشهای گل با نخ سیم تاب بافته شده است . طرح آن نمونه زیبایی از سبک اسلیمی دوران صفویه است . این قالی بسیار خوب محافظت شده و به استثنای پارگی مختصر در یک گوشه آن ، کاملاً سالم است . احتمال بسیار دارد که قالی های دیگری ، از دوره شکفتگی و عظمت قالی ایران به آستانه اهدا شده

باشد . در این صورت یا آنها را از آن جا خارج ساخته اند و یا به وسیله ترکمنها یا ازبکها از بین رفته و معدوم شده است ، چون در مجموعه آستانه ، تخته های دیگری که قدیمی تر از ۱۵۰ سال باشد یافت نمی شود .

ارزش این مجموعه در داشتن تعداد قالی هایی است که در قرن نوزدهم میلادی در خراسان بافته شده است . تعدادی از قالیهای این مجموعه تکه تکه شده و بعضی از آنها چنان ساییده فرسوده شده است که باید آنها را به دو نیم کرد و بعد به هم وصل کرد ، تا به صورت یک تخته قالی قابل نمایش درآید . با این همه ، در هیچ یک از موزه های دنیا ، چنین مجموعه ای از قالی های مشرق ایران یافت نمی شود .

در موزه فرش ، در حدود بیست تخته قالی بزرگ مشهدی یافت می شود که در اوایل قرن بیستم میلادی بافته شده و ارزش آن را دارد که در این مجموعه نگهداری شود . کلیه این قالی-ها ساییده و فرسوده شده است ، ولی چنان چه با دقت مرمت شوند ، گروهی قالی قابل توجه را تشکیل می دهد که نماینده قالی مشهد در اوایل قرن بیستم هستند که حتی امروز نیز جانشینی برای آنها نمی توان یافت . ساختمان قابل توجهی که مجموعه اشیاء عتیق و نفیس آستان قدس رضوی در آن جای گرفته است ، یکی از بهترین نمونه های معماری جدید ایران به شمار می رود ، به خصوص از زمان ساخت ساختمان جدید موزه فرش شهر مشهد دارای جالب توجه ترین نمایشگاه قالی ایران و بزرگترین و متنوع ترین مجموعه قالی های مشرق ایران در جهان است که همه به همّت عالی آستان قدس رضوی صورت گرفته است .

این پایان نامه با عنوان « معرفی و طبقه بندی قالیهای دوره صفویه و دوره قاجار موجود در موزه فرش آستان قدس رضوی » به بررسی ۳۵ نمونه قالی و قالیچه بافته شده که در دوره

صفویه و قاجار بافته شده است ، می پردازد . این دستبافته های زیبا و نفیس در موزه فرش آستان قدس رضوی نگهداری می شود.

این پایان نامه در سه فصل تدوین شده است.

فصل اول شامل دو بخش قالی دوره صفویه و قالی دوره قاجار است که در آن به بررسی قالیبافی در هر دو دوره پرداخته شده از جمله : ویژگیهای قالیبافی دوره صفوی و دوره قاجار، نقوش قالی در هر دو دوره ، مراکز مهم قالیبافی و ویژگیهای هر مرکز، سوابق قالیبافی در هر دوره و غیره.

در **فصل دوم** به معرفی و بررسی قالیهای دوره صفوی و دوره قاجار پرداختم که در موزه فرش آستان قدس رضوی نگهداری می شوند. تعداد نمونه ها در این فصل ۳۰ نمونه قالی قاجار و ۵ نمونه قالی صفویه است که به بررسی رنگ، نوع بافت، محل بافت، رجشمار، ابعاد، نوع طرح و نقش مورد استفاده و تحلیل جزء به جزء هر یک از قالیها پرداخته است .

فصل سوم شامل نتیجه گیری و ۳ جدول است که در این فصل به پاسخ سئوالات مطرح شده در طرح پایان نامه داده شده است . در هر جدول نیز باتوجه به فرضیه ها قالیهای مورد بحث طبقه بندی شده اند .

در این جا بر خود لازم می دانم از زحمات و کمکه های بی دریغ دو استاد بزرگوار خود **آقای دکتر علی اصغر شیرازی** که استاد راهنمای من بوده اند و **آقای دکتر حسین یاوری** که به عنوان استاد مشاور لطف فراوان خود را شامل حال من کردند سپاس فراوان و قدردانی خود را نثار ایشان کنم . هم چنین از مسئولین موزه فرش آستان قدس رضوی که هیچ همکاری در خصوص به انجام رساندن این پروژه از خود نشان ندادند و حتی چندین بار نیز مرا از موزه

بیرون کرده اند تشکر و قدردانی کنم که باعث شدند بدون کمک آنها این پژوهش را به بهترین نحو ممکن به اتمام برسانم .

مقدمه

هنگامی که صحبت از فرهنگ و هویت ایرانی می شود ، بی شک فرش یکی از هنرهای باارزشی است که این فرهنگ و هویت را نمایان می سازد . گذشته از صنعت فرش که امروزه به عنوان یکی از اهرم های قوی بازرگانی به کار می رود ، این هنر کارکرد فرهنگی نیز به خود گرفته است . به طوری که طرح ها و نقش های هر یک نه تنها نشان دهنده دوره تاریخی ویژه ای است ، بلکه ویژگی هایی از بافندگان مناطق مختلف ایران را آشکار می کند . گرچه تاریخ شروع بافت قالی به درستی معلوم نیست و مشخص نیست که بافت فرش از کدام منطقه ایران شروع شده است ، ولی اغلب مورخان و باستان شناسان متفق القولند که ایرانیان از جمله اولین اقوامی هستند که بافت فرش را آغاز کرده اند .

برطبق اسناد و شواهد ، دوران شکوفایی انواع صنایع و هنرها مقارن با حکومت صفویان در ایران است . موضوع پایان نامه من نیز در مورد « معرفی و طبقه بندی قالیهای دوره صفویه و دوره قاجار موجود در موزه فرش آستان قدس رضوی » است که همان طور که در پیشگفتار نیز بیان شد ، در سه فصل تدوین شده است . از طرفی وجود قالی های زیبایی از دوره های صفویه و قاجار در موزه فرش آستان قدس رضوی و از طرف دیگر مورد مطالعه و بررسی قرار نرفتن فرش های موجود در این موزه تاکنون موضوع قابل تحقیق بود ، لذا معرفی و طبقه بندی قالیهایی که متعلق به دوره صفوی و قاجاریه که در این موزه هستند، جایگاه در خور و شایسته ای دارد .

شایان ذکر است که از قالیهای مورد نظر در منابع بسیار محدودی مطالبی غیرکارشناسانه به همراه ابهاماتی درمورد ویژگیهای این قالیها به لحاظ فنی و زمان و مکان تولید آنها ، طرح و نقش به کاررفته و موضوع و کاربرد این قالیها وجود دارد . این پایان نامه قصد دارد تا جهت رفع ابهامات به معرفی موشکافانه و دقیق این قالیها بپردازد .

کلیات تحقیق

نوع تحقیق در این پایان نامه به صورت کتابخانه ای و میدانی است که تاریخچه قالی بافی دوره های صفوی و قاجار به صورت کتابخانه ای و بخش دوم که متعلق به معرفی و طبقه بندی قالی های موزه فرش آستان قدس رضوی است به صورت میدانی انجام شده است. در این خصوص سئوالاتی مطرح شد که به شرح زیر است :

۱) قالی های دو دوره مورد نظر موجود در موزه فرش آستان قدس رضوی چگونه قابل طبقه بندی است ؟

۲) کدامیک از ویژگی های قالی های قاجار متأثر از قالی های دوره صفویه است ؟

۳) شباهت ها و تفاوت های قالی های هر دو دوره در چیست؟

تاکنون در مورد قالی های دوره های صفویه و قاجار که به طور خاص در موزه فرش آستان قدس نگهداری می شود کتابی به رشته تحریر در نیامده است . اما به طور اختصار و کلی در کتاب های بسیاری نگاه جزئی و گذرایی به قالی دوره صفویه و دوره قاجار شده که به چند مورد در زیر اشاره می شود :

« **تأثیر شرق بر اروپا** » تألیف دکتر پریساشاد قزوینی با ویراستاری عبدالرضاحسنی که توسط دانشگاه الزهرا در سال ۱۳۸۴ چاپ شده است ، « **تاریخ و هنر فرش بافی در ایران** » (براساس دایرة المعارف ایرانیکا) نوشته آنت اتیک با ترجمه ر. لعلی خمسه که زیر نظر احسان یارشاطر در سال ۱۳۸۴ در انتشارات نیلوفر به چاپ رسیده است . « **پژوهشی در فرش ایران** » نوشته تورج ژوله چاپ شده توسط انتشارات یساولی . « **راهنمای صنایع اسلامی** » تألیف موریس اسون دیماند با ترجمه عبدالله فریار که توسط انتشارات علمی و فرهنگی در سال ۱۳۸۳ به

چاپ رسیده است . « **قالی ایران** » تألیف سیسیل ادواردز با ترجمه خانم مهین دخت صبا(بزرگمهر) که توسط شرکت افست سهامی عام در تهران به چاپ رسیده است .

با توجه به داشتن فرهنگی غنی و پربار در زمینه فرش و ازجتهی به دلیل برخورداربودن موزه آستان قدس رضوی از قالی های بسیارنغیس ایرانی ، لذا بررسی و طبقه بندی قالی هایی که در طول حکومت صفوی و قاجاریان به وجود آمده و در این موزه نگهداری می شود و بررسی تأثیراتی که هنرمندان دوره قاجار از دوره قبل خود (صفویان) و از اروپا در زمینه فرشباپی گرفته اند ، از اهداف این پایان نامه است .

فرضیه ها

(۱) به نظر می رسد قالی های مذکور براساس تاریخ، محل و نوع بافت، مواد اولیه و رنگرزی خامه قالی ها و در اصل نوع کاربردی که داشته است قابل طبقه بندی است .

(۲) به نظر می رسد قالی های دوره قاجار در طراحی ترنجهها و طرح های شبکه ای با تزیینات نقش های شاه عباسی تحت تأثیر قالی های دوره صفوی است .

(۳) شباهت ها در طراحی ترنجهها و لچک ترنج و طرح های شبکه ای و تفاوت ها در کاربرد ، به کاربردن موادشیمیایی در رنگرزی و در مضامین جدید است .

جامعه آماری : قالی های دوره های صفوی و قاجار موجود درموزه فرش آستان قدس رضوی وروش نمونه گیری به صورت انتخابی وتعداد نمونه ها ۳۰ قالی دوره قاجار و تعداد نمونه های در دسترس قالی های دوره صفویه می باشند.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت کمی و کیفی است که با استخراج اطلاعات از بررسی
فرش ها و با توجه به متغیرهای آن مانند : طرح ، نقشه ، رنگ و کاربرد و ... با ارایه جداول و
نمودارها نسبت به تجزیه و تحلیل به صورت کمی و کیفی اقدام می شود.